

O PARALELĂ POSIBILĂ ÎN EPOCA LUMINILOR: ION BUDAI DELEANU ȘI PETRUS BOD*

Rezultate mai recente ale istoriografiei românești au surprins, pornind de la fenomenul pluralismului național în Transilvania¹ și în raport direct cu unele elemente de apropiere etnică, culturală și religioasă în veacul Luminilor, anumite interferențe, convergențe și divergențe culturale româno-maghiare², și în câmpul scrisului istoric³. Precizăm că istoriografia Transilvaniei iluministe, în care se încadrează și lucrările lui Ion Budai Deleanu (1760-1820) și Petrus Bod (1712-1763), la care ne vom referi în cadrul comunicării, aparține, grație concepției și metodei, unui iluminist de factură germană, cu texte care, în prelungirea raportului dintre conținut și acțiune, conduc spre ideea că „istoria nu este decât o extindere a înțelegerii celuiilalt”⁴.

Încă, este predominantă tradiția erudită, alături de idei care sunt tipice veacului Luminilor, unde militantismul profesat și libertatea de gândire erau la ordinea zilei. Cu toate că scrisul de tipul „*Historia rerum gestarum*” este răspândit, întâlnim texte care mărturisesc, prin problematică și metodă, noi opinii despre istoria eliberată de providențialism, care a contribuit la afirmarea conștiinței naționale și la cristalizarea unui necesar spirit identitar, fără să lipsească eforturi insistente de cunoaștere reciprocă a etniilor, prin conturarea imaginii celuiilalt. Din acest punct de vedere, lucrările lui Ion Budai Deleanu și Petrus Bod pot constitui credibile referințe istoriografice.

Cine parcurge cu atenție scrisul iluminist din Transilvania, mai ales în sfera istoriei, va găsi capitole de reală *sensibilitate*, în care este abordată istoria culturii, viața religioasă ori problemele politice ale epocii (ca în cazul lui Samuil Micu cu *Istoria lucrurilor și întâmplărilor românilor*), fără să lipsească *erudiția individuală*, care a facilitat *sinteza istorică* (Gheorghe Șincai este un exemplu convingător, prin *Rerum spectantium ad universam gentem daco-romana*, respectiv *Hronica românilor și a mai multor neamuri*). Alături de ideea integrării fenomenului ardelean în istoria europeană, se observă un interes deosebit pentru *istoria constituțională și ecleziastică* (dacă ne gândim la Karl Eder cu ale sale *Scriptores rerum Transilvanicarum* și *Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum*, fără să fie absente accente polemice contra lui *Supplex Libellus Valachorum*). Într-o atmosferă de confirmare a naționalismului direcționat spre emanciparea semenilor (convingătoare rămân cărțile lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, 1812 și *Istoria bisericii românilor*, 1813), de care nu sunt străine accente voltairiene, găsim texte care dovedesc afinități față de Reforma catolică și reformismul habsburgic, fără să lipsească ecourile școlii de la Göttingen ori influențe din sfera culturii iluministe franceze și engleze.

În raport direct cu cele afirmate mai sus trebuie analizat și interpretat discursul istoric din perspectiva unor asemănări și deosebiri, onorat de Ion Budai Deleanu și Petrus Bod, prin lucrările *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula cum observationibus historico-critica*, manuscris alcătuit în primele decenii ale secolului al XIX-lea și *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, care datează din anul 1764 (fără să ignorăm varianta maghiară, redactată în 1745, cu titlul *Az Erdélyi Oláhok Uniáltatásokról való rövid Historia*). Sub raportul problematicii, textul lui Ion Budai Deleanu abordează, reluând idei mai vechi din lumea Barocului – cu trimiteri evidente la

* Comunicare pregătită pentru Conferința „Petrus Bod” organizată de Institutul pentru Studii Literare al Academiei Maghiare de Științe (Budapesta, Biblioteca Națională Széchényi, 22-23 februarie 2002).

¹ Pompiliu Teodor, *Pluralism național în Transilvania. Convergențe etnice, culturale și religioase, în Vatra, Târgu Mureș*, XXVI, 298, 1 ianuarie 1996, p. 68-71.

² Gheorghe Firczak, *Interferențe, convergențe și divergențe culturale româno-maghiare în epoca Luminilor*, Deva, „Călăuza”, 2000.

³ *Aprecieri asupra scrisului istoric la românii ardeleni în epocă: Școala ardeleană*, I. Ediție critică, bibliografie și glosar de Florea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, „Minerva”, 1985, p. XL-XLV (*Istoriografia*); Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, „Dacia”, 1970, p. XXV-XXXIV; idem, în *Istoria României*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 338-343; idem, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj, „P. U. C.”, 2000, p. 138-152 (*Istorie și națiune*), p. 179-193 (*Când istoria devine politică*).

⁴ Cf. Paul Ricoeur, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică*, II. Traducere și postfață de Ioan Pop, Cluj, „Echinox”, p. 164.

preocupările istoricului sas Laurentius Toppeltinus, tema originilor populațiilor din Transilvania⁵, în efortul de-a cerceta trecutul impulsivat de militantismul epocii. Din același unghi al investigației, Petrus Bod discută în paginile istoriei sale, la îndemâna formulei europene „pietas et eruditio”⁶, trecutul românilor ardeleni, cu raportări directe la tulburările religioase din deceniul 7 al secolului al XVIII-lea, care au scos în Agora ardeleană pe călugărul sârb Visarion Sarai și pe Sofronie din Cioara. Era un moment dificil pentru Unirea religioasă a unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei, care și-a pus amprenta și asupra discursului istoric din textul lui Petrus Bod.

Dacă insistăm asupra problematicii abordate de cei doi istorici, se cuvine să trecem în revistă, acum și aici, structura lucrărilor. În cazul lui Ion Budai Deleanu, care rămâne un creator interesant în beletristica românească a epocii și trimite, prin natura preocupărilor, la paleta istoriografică a Școlii de la Göttingen (în frunte cu Ludwig Augustin Schlözer), asistăm la împărțirea lucrării în două mari părți. Dacă *Pars I. Continent praecipuas vicissitudines Daciae, tum res gestas populorum, qui successive eam inhabitant* este structurată în 11 capitole, începând cu *Caput I. Continent periodum quae a Diluvio usque ad Darii Hystaspis, Persarum regis, in Scythias expeditionem circumscribitur* și sfârșind cu *Caput /XI/ Ab an/no/ 1538 usque ad annum 1699*, partea a doua a aceleiași lucrări, cu titlul *De originibus populorum Daciae*, include doar 8 capitole, de la *Cap/ut/I. De Agathyrsis pînă la /Caput VIII/, De originibus Saxorum in Transylvania*. Nu putem omite, tot aici, prezența unui *Appendix. De Unione trium nationum et Constitutionibus Approbatis Transylvaniae*⁷. Dacă insistăm asupra aceleiași chestiuni cu referire directă la Petrus Bod, atunci trebuie să menționăm că preotul din Ighiu și-a structurat lucrarea în două părți, *Liber primus. De Valachorum in Transylvania statu, modernisque Ritibus, praecipue religiosis*, respectiv *Liber secundus. Complectitur Historiam Unionis Valachorum cum aliis in Transylvania Religionibus*. Dacă prima carte beneficiază de 13 capitole, începând cu *Caput primum. De origine Valachorum in Transylvania* și sfârșind cu *Caput decimumtertium. De Pomaniis*, în situația ultimei cărți putem identifica doar șase capitole, de la *Caput primum. De Unione Valachorum cum Reformatis* până la *Caput sextum. De Commissione in negotio Valachorum Buccowiana*. Aici trebuie adăugat *Series Instrumentorum in negotio Unionis Valachorum*⁸.

La acest capitol al cercetării trebuie să menționăm că există, sub raport structural, în funcție și de scopul urmărit de Ion Budai Deleanu și Petrus Bod, justificabile diferențe de problematică. Se știe că, în cazul lui Ion Budai Deleanu, asistăm la investigarea problemei originii poporului și a limbii române, pe care o încadrează – în spiritul modelului istoriografic oferit de Școala Göttingen (în varianta reprezentată de Lud. Aug. Schlözer) – în ansamblul problematicii originii popoarelor (descrie istoria neamurilor din Sciția europeană, care au viețuit sau stăpânit în aceste ținuturi, în diferite vremuri)⁹. Discursul său pledează, indiscutabil, pentru „historia militans”. În comparație cu Ion Budai Deleanu, Petrus Bod abordează, doar un scurt segment cronologic, în cadrul capitolului întâi, originea românilor în Transilvania, pentru ca restul problematicii să fie centrat, în conformitate cu scopul final al lucrării, pe o expunere de tipul „historia ecclesiastica” poate și ca o replică la unele lucrări contemporane – să nu uităm pe iezuitul Franciscus Fasching cu a sa *Nova Dacia sive Principatus Transylvaniae*, Claudiopolii, 1744 -. Dacă în lucrarea sa, concepută sub puterea principiului „pietas et eruditio”, istoricul consideră problema originilor, pe firul unui duct istoriografic cu rădăcini în civilizația Barocului, Petrus Bod încearcă să-și explice dimensiunea problemelor contemporane la români, apelând la trecutul lor. De aici el extrapolează două mari teme, anume starea românilor din Transilvania din perspectiva particularităților religioase și, mai ales, chestiunea Unirii religioase a românilor ardeleni¹⁰. Acestor teme le conferă o interpretare particulară pentru istoriografia protestantă, al cărui reprezentant tipic este chiar

⁵ Ion Budai Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originea popoarelor din Transilvania*. Ediție de Ladislau Gyémánt, cu o Introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt. Note și traducere de Ladislau Gyémánt, I-II, București, Edit. Enciclopedică, 1991. Mai departe, abreviat, I. Budai Deleanu, *De originibus*.

⁶ Ana Dumitran, Gúdor Botond, Pr. Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decemii ale secolului XVIII). Român – magyar felekezeti közkapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe – a XVIII. század első évtizedei között)*. In addenda: Bod Péter, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, Alba Iulia /Gyulafehérvár, 2000, p. 286-445. În continuare, abreviat: Petrus Bod, *Historia*.

⁷ I. Budai Deleanu, *De originibus*, p. 1-336.

⁸ Petrus Bod, *Historia*, p. 314-445.

⁹ Cf. considerațiile pertinente ale lui Ladislau Gyémánt în ceea ce privește împărțirea materialului, respectiv tematica și ideile principale ale lucrării. I. Budai Deleanu, *De originibus*, p. XIX-LXVI.

¹⁰ Petrus Bod, *Historia*, p. 286-445. Vezi și interpretarea lui Gúdor Botond, pornind de la scopul lucrării și problematica de ansamblu. *Ibidem*, p. 292 sqv.

autorul în cauză, dovedind – nu o dată – precauție și autocenzurare în vocabular (de pildă, când folosește termenii *natio*, *plebs*, *gens*, *populus* ș.a.). Trendul său istoriografic trădează doar arareori elemente polemice, explicabile prin atitudinea față de lucrările orientării catolice¹¹.

Perspectiva istoriografică, pe care au avut-o în vedere Ion Budai Deleanu și Petrus Bod, rezultă cu claritate din primele rânduri ale lucrării, în raport direct cu anumite mobilități politice și opțiuni culturale. Ion Budai Deleanu afirmă, direct și răspicat, încă din capitolul al Cărții întâia: „Cum in originibus populorum, qui nostra aetate Transylvaniam incolunt, disquiverere, constituissem, non absve me facturum existimavi si quaedam de vetustis Daciae incolis praecipuisque vicissitudinibus breviter summattimque praemitterem atque hoc pacto ad finitimas quoque Transylvaniae regiones, utpote Hungariam Orientalem ac Cistibiscanam, tum Valachiam et Moldaviam, narrationem extenderem, tum quod ex his aliquando Dacia constiterit, cum vero quod caetera quoque ita sibi conveniant, ut unum quodam modo solum efficere unique populi et uni dominatui ab ipsa natura destinatae esse videantur, quid quod iis fere nationibus ab initio habitatas, iisdem postea mutationibus obnoxias fuisse compertum sit”¹².

Scopul redactării lucrării lui Petrus Bod, de care nu sunt străine anumite conotații culturale și politice contemporane cu momentul redactării cărții, este surprins relativ ușor de către lector, în partea de început a discursului: „Scripti hujus scopus est, attentatae Valachorum in Transylvania Unionis cum Romano-Catholicis Historiam ab oblivione vindicare, ac prouti ea sub decursu plurimorum annorum acta est, subsecuturam fideliter transmittere posteritati. Posteaquam enim Regimen Transilvanicum a decessu, anno 1690, Principis Michaelis Apafii senioris, ad gloriose regnantem./.../

Historia Unionis et actorum, qualiter suscepta, adtentata, ac huiusque pertexta authenticis ex Documentis describitur in hoc Libello.

Verum quoniam Populos Valachus ex Historiarum monumentis non usque adeo sit notus, - vix enim praeter Lucium Scriptorum Dalmaticum, et Timonem in Imagine Novae Hungariae, unus vel alter eius meminit, - ea occasione Valachorum Transylvanorum Originem, Religionem, mores, statum civilem et ecclesiasticum, consuetudines sacras ac profanas in medium adduxi”¹³.

Scrisul istoric al lui Ion Budai Deleanu și Petrus Bod pledează pentru o paralelă și dacă avem în vedere concepția și metoda folosite în abordarea, de pe anumite poziții, a istoriei realitate dintr-o perioadă stabilită. O eventuală interpretare modernă a mesajului ne trimite spre o provincie particulară a înțelegerii celor afirmate de Ion Budai Deleanu și Petrus Bod.

În situația celui care a redactat și *Introducere istoricească* s-au constatat de către cercetători mai multe sensibile particularități, dintre care amintim în acest context: caracterul militant al textului; nivelul erudit al discursului folosit, pus în slujba descoperirii adevărului; distincția destul de clară între „istoria propriu-zisă” și „preistoria” apăsată de legende; apelul la „judecata sănătoasă” în vederea destrămării învelișului legendar; stabilirea unei periodizări istorice în raport cu „firea lucrurilor”; lipsa de interes conjunctural față de istoria contemporană veacului; sinteza istorică la granița dintre reconstituirea cronologică și elucidarea unei probleme date; lărgirea ariei interesului istoric, de la politic la cultură; insistența pentru descoperirea cauzelor și efectelor evenimentelor istorice; întemeierea istoriei pe surse cercetate în mod critic; apelul la științele auxiliare ale istoriei și la o analiză comparativă a izvoarelor, care trebuie examinate critic, printr-o decelare internă a textului, încadrat organic în epocă; prezența spiritului critic în abordarea istoriei realitate; acribie în modul de investigare a istoriei, care urma să răspundă emancipării poporului; modul relativ corect de citare a izvoarelor și îndreptarea unor greșeli strecurate în redactarea cărții; preferința pentru o cauzalitate laică și rațională asupra evoluției societății omenești; rolul hotărâtor al culturii în viața societății din epoca Luminilor¹⁴ etc.

În ceea ce privește elementele particulare oferite de scrisul lui Petrus Bod, așa cum rezultă acestea din *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, sunt de reținut mai multe aspecte care trimit, în totalitate, la concepția și metoda întrebuintate de-a lungul discursului său istoric: redactarea istoriei în manieră analitică, pe firul unui duct care înregistrează, nu o dată, accente

¹¹ *Ibidem*, p. 294-295.

¹² I. Budai Deleanu, *De originibus*, p. 1.

¹³ Petrus Bod, *Historia*, p. 313.

¹⁴ Cf. opiniile pertinente ale lui Ladislau Gyémánt asupra concepției și metodei. I. Budai Deleanu, *De originibus*, p. LXXXII-LXXX.

europene¹⁵; ecourile operei lui F. A. Lampe ori ale erudiției școlii franceze reprezentate de Jean Mabillon și Louis S. Tillemont, transpuse prin viziunea europenilor Jan Van den Honnert, Franciscus Jr. Spanhemius, Forhesius ori Ellias Dupin; acceptul istoriei ca „magistra vitae” raportat și la scepticismul continental; apelul la jocul abil al discursului, cu accente de imparțialitate – formale, nu o dată! –, la îndemâna preceptelor lui Heinricus Bullinger; interesul manifestat față de etnografie, pornind de la opera lui Petrus Martyrus; pasiunea pozitivistă pentru obiceiurile popoarelor ori față de viața religioasă (pe firul experiențelor culturale ale iezuiților); atenția față de repertoriul de izvoare documentare, integrate discursului istoric; poziția impersonală în abordarea istoriei realitate, de natură religioasă ori politică, surprinzătoare pentru o istorie cunoaștere, insolită de multe ori; renunțarea, cu câteva excepții, la elemente supranaturale, poziție curajoasă dacă ținem seama de formația sa ideologică; aplicarea tendințelor naționale în cercetarea istoriei, în raport direct cu preceptele filosofiei lui Christian Wolff, pe filiera mesajului onorat de Gottfried Wilhelm Leibnitz, prin luminarea confesiunii și națiunii cu aceeași tărie; atașamentul față de manifestările culturii europene de expresie germană în Transilvania, prin mijlocirea Preiluminismului; înclinația pentru anumite segmente de istoria civilizației; apelul insistent la trecutul istoric, în efortul civic și intelectual de-a înțelege prezentul, prin stabilirea unei punți între istorie și actualitate (cu referire directă la națiunea română); dimensiunile angajate ale istoriei propuse de Petrus Bod, de pe pozițiile discursului Bisericii Reformate (de la momentul politic și cultural al Reformei și Contrareformei, ilustrat și de principii calvini, până la Unirea cu Biserica Romei); atitudinea rezervată a istoricului față de evenimentele narate, care sunt lăsate să convingă singure cititorii cărții, fără să se pronunțe în mod deschis asupra evantaiului de scopuri urmărit; translația de la sfera confesionalului la aceea a științificului (detectabilă și prin comparația edițiilor din 1745 și 1765); efortul vizibil către o istorie imparțială, pe firul unui discurs istoric erudit, tipic pentru un duct istoriografic în vizibilă opoziție cu mult discutata „catholica visio”; apelul la diplomație și îndrăzneală, în încercarea de mascare a partizanatului asupra povestirii evenimentelor istorice¹⁶ etc.

Discutarea câtorva aspecte dintr-o problematică principală, așa cum se prezintă la Ion Budai Deleanu în *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula cum observationibus historico-criticis* și la Petrus Bod, pornind de la *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia* impune câteva constatări finale. Reflectare particulară a scrisului istoric iluminist din Transilvania, pentru care s-au depistat, nu demult, factori generatori de contacte dar și de conflicte¹⁷, lucrările lui Ion Budai Deleanu și Petrus Bod probează, înainte de toate, anumite realități politice, economice, sociale, religioase și culturale specifice pentru români și maghiari în veacul al XVIII-lea¹⁸. Integrabile, până la un anumit punct, în ductul istoriografic continental¹⁹, textele semnate de Ion Budai Deleanu și Petrus Bod mărturisesc asemănări și deosebiri, raportabile nu numai la profilul spiritual al autorilor dar și la particularismul trendului istoriografic ilustrat de Școala ardeleană și de discursul reformat.

Tentativa noastră expusă în comunicare, prin care am încercat o paralelă posibilă în epoca Luminilor, pornind de la texte istorice alcătuite de cei doi Aufkläreri, s-a bazat pe o lectură atentă a unor fragmente din lucrările menționate, care rotunjesc, din multe puncte de vedere, destinul celor scrise cu privire la originea popoarelor din Transilvania ori despre istoria prescurtată a românilor ardeleni. Efortul de înțelegere a istoriei, așa cum ne-au propus textele lui Ion Budai Deleanu ori Petrus Bod, care a presupus o autoimplicare a cercetătorului și a subiectivismului său, a înregistrat, pe parcursul investigației, prezența unor tradiții și solidarități, convergențe și divergențe culturale. Ele sunt plauzibile, dacă ne gândim la profilul laic-raționalist al veacului²⁰.

¹⁵ Pentru o astfel de pledoarie, la care se pretează și opera istorică a celui care a scris *Ţiganiada*, cf. o modernă interpretare la Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud – Est*, București, Edit. Științifică, 1991, *passim*.

¹⁶ Vezi comentariul modern al Pr. drd. Gúdor Botond la Petrus Bod, *Historia*, p. 287-299.

¹⁷ Vezi, spre pildă, considerațiile lui Jean Nouzille, *Transilvania zonă de contacte și conflicte*. Traducere de Șerban Velescu, București, Edit. Enciclopedică, 1995, p. 186-199.

¹⁸ Asupra lor atrage atenția și istoricul american Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei românești*. Traducere de Laura Cuțitaru. Prefață de Al. Zub, Iași, Institutul European, 1996, p. 33-34.

¹⁹ Cf., de pildă, Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca Luminilor*. Ediție integral revizuită și adăugită, București, „Univers”, 1974; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*. În românește de Viorel Grecu, București, „Univers”, 1981, Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, Vol. I-II. Traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, „Meridiane”, 1986.

²⁰ Cf. Gh. Firczak, *op. cit.*, *passim*.

Erudiția tipică a secolului Luminilor dar și comandamentul civic al celor doi istorici, vizibile încă de la primele pagini ale cărților, conduc spre mult doritul „verstehen” în sfera istoriei. În plus de aceasta, *De originibus populorum Transylvaniae* a lui Ion Budai Deleanu și *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia* alcătuită de Petrus Bod rămân, pentru veacul Luminilor care le-a nutrit, o pledoarie generoasă în ceea ce privește „die Geschichte selber”²¹, cu toată comprehensiunea domeniului.

IACOB MĂRZA

EINE MÖGLICHE PARALLELE IN DER ZEIT DER AUFKLÄRUNG: ION BUDAI DELEANU UND PETRUS BOD

ZUSAMMENFASSUNG

Im Vergleich zu den neueren Ergebnisse der rumänischen Geschichtsschreibung, die einige kulturelle rumänisch-ungarische Interferenzen, Konvergenzen und Divergenzen zur Zeit der Aufklärung ertappt haben, schlägt der Autor der Mitteilung eine mögliche vergleichende Untersuchung zwischen den Werken zweier Aufklärern: Ion Budai-Deleanu (1760-1820) und Petrus Bod (1721-1769). Wenn die jetzige Mitteilung eine Einrahmung des Lebens, der Aktivität und des Werks Ion Budai-Deleanus und Petrus Bods in dem generellen, voller Eigentümlichkeiten Kontext der rumänischen Aufklärung aus Siebenbürgen versucht, betont die parallele Untersuchung der historischen Rede, ausgezeichnet vollzogen von den zwei Gelehrten aber in verschiedene historiographischen Schlüsseln, der konkrete Beitrag jeder von ihnen zur Entwicklung der Geschichtsschreibung in dieser Epoche.

Die Analyse einer Hauptproblematik, so wie sich diese bei Budai-Deleanu in *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula cum observationibus historico-criticis* und bei Petrus Bod in *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia* ergibt, hervorhebt Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten, was der Entwurf und Inhalt einer interessanten geschichtlichen Rede betrifft, welchem die typische Gelehrsamkeit der Aufklärung aber auch die bürgerliche Verpflichtung der Historiker nicht fehlt.

---

²¹ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, „Amarcord”, 2001, p. 365-376.